

POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS

**Munkaerőpiac és oktatáspolitikai Magyarország
a rendszerváltás után****Van-e élet a munkagazdaságtani főáramon kívül?**

A szerzők a rendszerváltás utáni magyar munkaerőpiac szerkezeti változásairól, valamint a diplomások bérelőnyéről szóló, az oktatáspolitikát is érintő, a mainstream módszertan alapján írt tanulmányokat vitatják saját módszereik (az összehasonlító közgazdaságtan) és elemzéseik alapján.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I20, J10, J11.

Nem hiszem, hogy létezne bármilyen társadalom-tudomány, amely ne lenne elkötelezett. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy nem lehetünk objektívek. (...) az objektivitás tisztesség dolga.

Immanuel Wallenstein

Két megközelítés

A magyar munkaerőpiac 1990 utáni változásait átfogóan elemző kutatások alapvetően két irányt képviselnek. Az egyik a közgazdasági főáram (*mainstream*), a neoklasszikus mikrogazdasági modellekre építő, a másik az összehasonlító vagy politikai közgazdaságtani megközelítés. A főáram kutatói a neoklasszikus elmélet paradigmáira alapozzák modelljeiket, amelyek kvantifikálásához gazdaságmatematikai (ökonometria) módszereket alkalmaznak. A kutatás célja (tartalma) és módszere közötti kapcsolatot a modell fejezi ki.

A főáram itt tárgyalt publikációi (*Kertesi–Köllő* [1995], [1997]) először a transzformáció kezdeti szakaszának foglalkoztatottságát és kereseteit vizsgálták. Majd kiterjedtebb időszakot és a megújuló gazdasági szerkezet és technológia hatásait elemezték (*Kertesi–Köllő* [1999], [2002], *Kéződi* [2002], *Kőrösi* [2000], [2002]). A korszerű módszertan lehetővé tette a munkaerő nemek, életkor, iskolázottság és a keresetek egymással összefüggő változásának felderítését. Megállapították, hogy e piacon a korszerűen képzett fiatal diplomások az idősebbeknél magasabb bért értek el. Előtérbe került a magasán kvalifikált szellemi munka iránti kereslet és bérelőny növekedése.

A másik kutatási irány, amelyhez mi is tartozunk, közgazdaságtani alapjai lényegében azonosak az előbbivel, de nem alkalmaz gazdaságmatematikai módszereket. A gyakorlatot inkább a verbális kifejtés és a logikai bizonyítás jellemzi. Gyakori a többféle irányzat

* A munkagazdaságtan 2004. november 5–6-ai sziráki műhelyvitájára készített elemzés.

Polónyi István a Debreceni Egyetem tanára.

Timár János a Budapesti Corvinus Egyetem emeritus professzora.

és az interdiszciplináris megközelítés egyidejű alkalmazása. A mi kutatásainkban kiemelkedő szerepe van a nemzetközi összehasonlításoknak.

Az általunk írt munkák (Timár [1997]) a kilencvenes évek elejének munkaerő-piaci tendenciáit elemezték és azokból főként foglalkoztatáspolitikai következtetéseket vontak le. A későbbiek (Polónyi–Timár [2001]) a magyar oktatás és szakképzés társadalmi-gazdasági megfelelését elemezték. Abból indultak ki, hogy a társadalmi tudás növekedése a 20. század második felében felgyorsult, és az egyéni tudás gyors változását vonta maga után. Ez előtérbe állította az iskolázás eredeti funkcióját; az oktatás fejlesztése elsősorban a minőség javítását követeli meg.

A tudást megalapozó iskolai oktatás első szakasza meghosszabbodott, és a pedagógia megújulását igényli. A második szakasz a munkához szükséges ismereteket megalapozó iskolai szakképzést és a stabil munkahely megszerzését foglalja magában, aminek szerves folytatása az élethosszig tartó tanulás. Ez a korábbinál szorosabbra fűzte az oktatás és szakképzés, valamint a foglalkoztatás közötti kapcsolatokat.¹

Kutatásaink alapvető feltételezése, hogy a gazdasági fejlettség és a munkaerőpiac szerkezeti jellemzői, és a népesség, illetve a munkaerő oktatása, illetve szakképzése közötti összefüggés minden országban az iskolázás hasonló irányú változásaira vezet. A bérek a fejlettség függvényében és a foglalkozási csoportok bérarányai szerint vizsgálhatók. Kutatásaink a munkaerőpiacon át az oktatás és képzés fejlesztéséhez, az oktatáspolitikai kulcsproblémájához vezetnek, és interdiszciplináris megközelítést igényelnek.

Az eltérő nézetek

A főáramot képviselő kutatók itt felsorolt műveinek hangsúlya a hazai munkaerő-piaci adatforrások és adatfeldolgozás szabatos meghatározásán, a modellek tényezőinek és összefüggéseinek precíz leírásán, valamint a számítási eredmények táblázatokban és diagramokban történő közlésén van. A publikációkat terjedelmes irodalomjegyzék kíséri. Ezt a formát mi is követendő példának tekintjük. Problémákat okoz azonban, hogy a kutatók nem vizsgálták a magyar munkaerőpiacra gyakorolt külpiacon hatásokat, nem indokolják és magyarázzák modelljeiket. A publikációk szűkszavú összefoglalásai és következtetései többnyire csak a kvantifikáció eredményeinek verbális ismertetésére terjednek ki. Tartózkodnak a foglalkoztatáspolitikai és különösen az oktatáspolitikai következtetésektől. [Van, aki szerint ez a jelenség általánosabb jellegű annál, mint amire mi felfigyeltünk (Gedeon [1997]).]

A kutatásainkat kísérő nemzetközi összehasonlítás a hazai bérstruktúrának a fejlett országoktól eltérő szélsőséges különbségeire hívta fel figyelmünket, ami a hazai diplomások átlagosnál jóval gyorsabb béremelkedésének a következménye (1. táblázat). A főáramot képviselő kutatók ezt a diplomások kiemelkedően magas egyéni termelékenységével magyarázzák.²

Álláspontunk szerint a diplomások hazai bérelőnye nem a termelékenység és munkabér (jövedelem) szoros kapcsolatából, hanem az általunk bérfelzárkózási aszimmetriának nevezett folyamatból következik. Ezen azt értjük, hogy – általános tapasztalat szerint – az áruk és szolgáltatások árszínvonalának gyors kiegyenlítődéssel szemben, a bérki-

¹ Ennek elemzésében, a fejlesztési stratégiák megfogalmazásában kiemelkedő szerephez jutott az OECD. Jól szemlélteti e folyamat következményeit az OECD Education at a Glance című, új típusú oktatásstatisztikai évkönyvének szerkezete.

² Mint Kézdi Gábor írja: „In competitive markets, such advantaged cannot prevail unless they are based on productivity differences (...) Education and age are obviously noisy indicators of workers' productivity.... its direct and indirect impact on foreign investment that was important for labor market outcomes.” (Kézdi [2003] 25. o.)

1. táblázat

A 25–64 éves népesség relatív keresete végzettség szerint Magyarországon
és az európai OECD-országokban
(a középfokon végzettek átlagos keresete = 100)

Ország	Középfoknál alacsonyabb végzettségűek relatív jövedelme	Felsőfokú végzettségűek relatív jövedelme
<i>Nők</i>		
Olaszország	61	115
Dánia	90	123
Svédország	88	126
Belgium	83	133
Norvégia	84	137
Írország	58	140
Németország	74	141
Finnország	99	145
Franciaország	80	145
Hollandia	73	146
Svájc	75	154
Csehország	72	170
Portugália	63	170
Magyarország	77	179
<i>Férfiak</i>		
Belgium	93	128
Írország	78	130
Dánia	86	131
Norvégia	85	136
Svédország	87	138
Olaszország	54	138
Svájc	82	141
Hollandia	88	142
Németország	81	143
Egyesült Királyság	72	147
Franciaország	88	159
Finnország	93	167
Csehország	75	178
Portugália	60	180
Magyarország	81	252

Forrás: Education at a Glance 2003. OEDC, Párizs, 165 o.

egyenlítőds az átmenet munkaerőpiacán is a termelékenység emelkedésének megfelelő fokozatossággal, megy végbe. (Ezt mutatja a nemzetközi bérköltségek KSH-elemzése is (KSH [2002]);³ amely szerint a hazai átlagos bérköltség a kilencvenes évek elején alig 6 százaléka volt az EU átlagának; jelenleg – már és még – mintegy egyharmada.)

A bérszint kiegyenlítődsében a piaci hatások a munkaerőpiacból következő differenciáltsággal érvényesülnek. Az átlagosnál gyorsabban nő a diplomások (azon belül különösen a menedzserek, államigazgatási vezetők, politikai elit stb.) keresete nagy érdekér-

³ Az eltérésekben a béreket terhelő adók, járulékok és természetbeni juttatások önmagukban számottevő különbségei sem játszanak nagy szerepet; a meghatározó tényező a munkabérszint különbsége.

vényesítő erejük, valamint a fejlett országok magas bérszintjének a hazai multinacionális vállalatok által közvetített demonstrációs hatása és a fejlett országok munkaerőpiacainak szívó ereje következtében.

A multinacionális vállalatok magyar diplomásainak munkája hasonló az ott dolgozó külföldiekéhez, de keresetük jóval alacsonyabb. Ez is elegendő pozitív szelekciójukhoz, és ahhoz, hogy mérsékelje a külföldiekhez képest mutatkozó kereseti különbségek negatív hatását. A külföldi vállalatok bérei ugyanakkor az egész hazai munkaerőpiac bérarányait befolyásolják, amit kezdetben különösen erősített a hazai versenyszektorok munkaerő-keresletének strukturális változása, a költségvetési szektor diplomásainak magas aránya és a pályakezdő diplomások minimálbérének előírása.

Mindezek a hatások a munkaerőpiac egyensúlyi viszonyai által befolyásolt módon addig érvényesülnek, amíg Magyarország és a fejlettebb országok közötti különbség nagyjából kiegyenlítődik.

A nemzetközi összehasonlítás által feltárt másik feltűnő aránytalanság a foglalkoztatottság képzettség szerinti arányai közötti nagy különbség. A nemzetközi átlagnál egyébként is jóval alacsonyabb hazai foglalkoztatottság a kevésbé iskolázott munkaerő esetében az átlagosnál még alacsonyabbra süllyedt (2. táblázat). Fő oka a rendszerváltozás gazdasági sokkja és az átmenet tartós hatása, aminek negatív következményeit erősítik a hazai oktatáspolitikai hibái.⁴

Az idézett főáramú kutatások modelljei a fenti folyamatok és jelenségek felismerését és az intézményi hatásokat nem tükrözik, és azokra verbális elemzéseik sem utalnak. (Nem foglalkoztak például az állam és más intézmények szerepével; a felsőoktatási felvétel szabályozásának, a tandíj és a diákhitel feltételeinek hatásával, mindezek intenzív propagandájával és általában a szereplők nem gazdasági magfontolásaival, a hallgatók, illetve a felsőoktatási intézmények akadémiai érdekelttség és jogszabályok által befolyásolt magatartásával stb.) A kutatók nem elemezték a munkaerő-utánpótlást meghatározó oktatási kibocsátás hatását a munkaerőpiacra. Így nem figyeltek fel arra, hogy a hazai felsőoktatás gyors mennyiségi fejlesztése nemcsak demográfiai adottságainkkal nincs összhangban, de egyre jobban eltorzítja a munkaerő-kínálat strukturáját.

A rendszerváltás óta a felsőfokú nappali hallgatók száma közel háromszorosára, a részidős hallgatóké a hatszorosára nőtt; az évente kiadott új egyetemi diplomák⁵ száma húszszerről ötvenezer fölé emelkedett. A 3–5 éves képzettségű diplomások⁶ aránya az évtized végére előreláthatólag eléri a mai legfejlettebb országok szintjét (a foglalkoztatottak 25–26 százalékát), miközben gazdasági fejlettségünk messze elmarad azoktól (lásd 3–4. táblázat és 1–2. ábra).

A fejlett országoktól eltérően, a felsőfokú posztsekunder képzettségűek aránya Magyarországon még 2010-ben is jelentéktelen marad, mivel fejlesztésük, nem véletlenül, későn indult el, és évről évre kudarcot vall, bár a kormány ezt „sikeres teljesítésnek” (!) minősíti.⁷ (Ennek következtében a főiskolai és egyetemi képzés mennyiségi növekedése – becsléseink szerint – évente legalább 10 milliárd forint többletköltséget okoz, azaz ennyivel növeli az oktatás évi forráshiányát.)

Végül megjegyezzük, hogy a mainstream eddigi kutatásai figyelmen kívül hagyták a munkaerő társadalmi újratermelésének igen hosszú átfutási időtartamát, ami miatt a munkaerőpiac elemzésekor elengedhetetlen a tartós trenden belüli eltérő jellegű szakaszok megjelölése.

⁴ Kifejtésük meghaladja a cikk tartalmi és terjedelmi kereteit.

⁵ A nemzetközi osztályozás szerint a három és ötnél több éves felsőfokú képzés, Magyarországon a főiskolai és egyetemi diplomák együtt.

⁶ Azaz a nemzetközi osztályozás szerint az egyetemi szint.

⁷ Lásd H/5030/ OGY sz kormányjelentés a felsőoktatás fejlesztésének kiemelt céljairól. 2001. szeptember.

2. táblázat

A 25–64 éves népesség gazdasági aktivitása és munkanélkülisége iskolázottság szerint
Magyarországon és az európai OECD-országok átlagában 2001-ben
(százalék)

Ország	Státusz	Iskolázottság		
		alsófokú	középfokú	felsőfokú
<i>Nők</i>				
Magyarország	Gazdaságilag aktív	35	67	79
OECD-átlag		50	70	83
Magyarország	Munkanélküli	7,6	4,2	1,3
OECD-átlag		9,4	6,4	3,5
<i>Férfiak</i>				
Magyarország	Gazdaságilag aktív	50	83	89
OECD-átlag		77	88	93
Magyarország	Munkanélküli	12,5	4,8	1,1
OECD-átlag		8,9	4,8	2,8

Forrás: Education at a Glance, 2003. OECD, Párizs, 150. 151. o. A felsőfok az OECD-adatokban 3 év és hosszabb időszak, azaz a hazai fogalmak szerint főiskolai és egyetemi szint átlaga.

3. táblázat

A továbbtanulás arányai 1991–2002 között

Év	Érettségizettek/ 18 évesek	Felsőoktatás nappali tagozatra felvett/érettségizett
1991	35,9	42,7
1992	39,3	42,6
1993	38,5	44,0
1994	36,7	51,0
1995	39,3	54,0
1996	42,7	57,8
1997	46,0	59,1
1998	47,6	60,4
1999	53,9	64,0
2000	53,2	71,1
2001	55,5	75,6
2002	56,7	83,7
2003	56,9	87,9

Forrás: OM.

4. táblázat

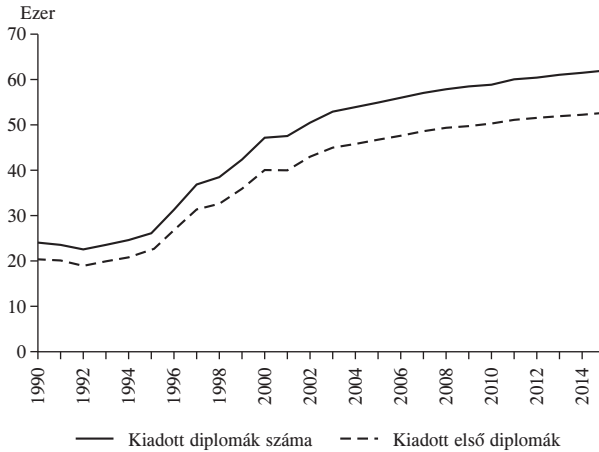
A diplomások száma és aránya a foglalkoztatottak között Magyarországon (1980–2010)

Év	Foglalkoztatottak	Ebből diplomás	Diplomás aránya
1980	5066	412	8,1
1990	4525	555	12,3
2001	3690	676	18,3
2010	4000	955	26,0

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

1. ábra

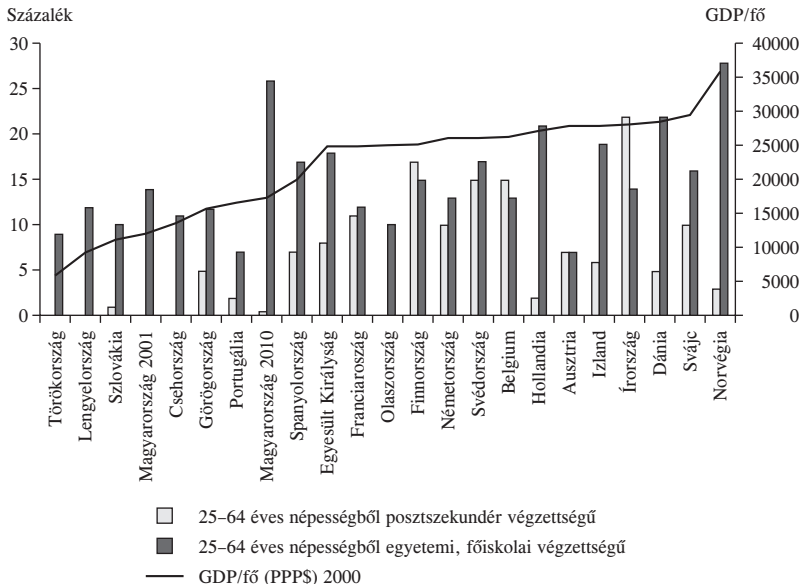
Az összes kiadott diplomák számának alakulására vonatkozó becslés, 1991–2015

Forrás: OM.

2. ábra

A diplomások aránya a 25–64 éves népesség százalékában (2001)

Az OECD-országok gazdasági fejlettsége (a GDP dollár alapon számolt vásárlóerő-paritása/fő) és a 25–64 éves népességből diplomával rendelkezők arányának összefüggése alapján erős pozitív korrelációt találtunk (+0,7215). Ha a gazdasági fejlettség és a különböző szintű felsőfokú végzettségek közötti kapcsolatot külön-külön elemezzük, akkor a gazdasági fejlettség és a posztsekundér végzettséggel rendelkezők aránya közötti korreláció magasabb (+0,5402), mint „hagyományos” (egyetemi, főiskolai) diplomások esetében (+0,4807). Az ábra jól mutatja, hogy 2010-ben Magyarország jóval a „trend felett” fog diplomással rendelkezni, és messze a „trend alatt” lesz a posztsekundér diplomások aránya.

Forrás: Education at a Glance 2003. OECD, Párizs, U. o. és 2010. évre saját számítás.

A túlképzés

Egy új tanulmánykötet (*Galasi–Varga [2004]*),⁸ az előbbi főáramú kutatásoknál jóval kiterjedtebb körben vizsgálja a munkaerőpiac és oktatási kibocsátás 1994–2002 közötti tendenciáit, és elemzi a pályakezdő diplomások 1999–2000 közötti helyzetét.⁹ Bemutatja, hogy a rendszerváltás következtében a diplomások elhelyezkedési esélyei 1994-től 1997-ig magasra emelkedtek, majd a helyzet gyorsan romlott (*Galasi 1.A ábra*), a diplomások munkanélkülisége és inaktivitása emelkedett (*C ábra*). Munkája ezzel előtérbe állítja a felsőfokú túlképzés problémáját.

A tanulmánykötet a változások egyik jellemzőjeként megállapítja, hogy „1999 és 2002 között a főiskolát végzett fiatalok közül több mint kétszeresére nőtt a munkásként elhelyezkedők száma (...) és csaknem eléri a két alacsonyabb iskolai végzettségűek számát; ez idő alatt emelkedett a »túlképzettek« aránya és megkezdődött a diplomások bérelőnyének csökkenése”. Az elemzésből itt kiemelt megállapítások élet tompítják a kísérő megjegyzések, és módosítja a diplomások bérelőnyének általunk vitatott értelmezése. „Lehetséges – írja a szerző –, hogy csak átmeneti jelenségről van szó”.

A felsőoktatás kibocsátásának alapján indokoltabb lenne megerősíteni azt a korábbi megállapításunkat, hogy a hazai iskolai kibocsátás szerkezete szintek és szakok szerint, valamint az egyetemi és főiskolai képzés előtérbe helyezése nem felel meg a munkaerőkereslet demográfiai adottságaink és a hatékonyság tartós trendjeinek és követelményeinek, még ha azt a munkaerőpiac rövid távon nem is jelzi. Az felsőoktatás iránti hazai „kereslet” – megítélésünk szerint – eddig sem csak a gazdasági növekedés és a munkaerőpiac, hanem a túlméretezett főiskolai-egyetemi kapacitás által befolyásolt oktatáspolitikai is generálta és gerjeszti. Ezért nem támogatja az oktatáspolitikai problémáikat feltáró kutatásokat.

A tanulságok

Tapasztalataink szerint a helyes következtetések levonásához interdiszciplináris vizsgálatok útján lehet a legjobban eljutni. Erre az eredményre vezetne azonban más, szakmailag és módszertanilag megfelelő társadalomtudományi kutatások, valamint oktatáspolitikai és foglalkoztatáspolitikai elemzése is. Galasi Péter munkája azt mutatja, hogy a közgazdaságtudományi főáram erre kiválóan megfelelhet.

A főáramú kutatások problémáját abban látjuk, hogy a tartalmat, a számítások eredményeit és következtetéseit meghatározó modellek kidolgozására és indokolására nem fordított kellő figyelmet. A problémák feltárása, a munkaerőpiacot nagymértékben meghatározó oktatáspolitikai kutatása pedig kimaradt a vizsgálatokból, illetve publikációikból. Ezért nem figyelnek fel arra, hogy a rendszerváltás elmúlt másfél évtizedében a hazai oktatás, különösen a felsőoktatás minősége jelentősen csökkent, a főiskolai-egyetemi képzés túlzott mennyiségi fejlesztése növeli a diplomások munkanélküliségét és a jól képzett technikusok és szakmunkások hiányát.

A munkagazdaságtan két irányzatának képviselői között eddig inkább csak az elkülönü-

⁸ Galasi Péterrel a rendelkezésünkre bocsátott egyik első kéziratot ismételtlen megvitattuk, valamint e cikk több tervezetét is. Észrevételeit – nézeteink korlátai között – igyekeztünk figyelembe venni. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁹ Közel két évtizede javasolták szakértők az OM-nek a pályakezdő fiatalok munkaerő-piaci megfigyelését. Az OM 1999-ben bízta meg a BKÁE emberi erőforrás tanszékét a megfigyelési rendszer kidolgozásával és a felvétellel. E felvételt, azonban minden eredménye ellenére csak két évig sikerült életben tartani a felsőoktatás tartózkodása és idegenkedése miatt, miközben az OECD nemzetközi szinten támogatta annak alkalmazását.

lés, az együttműködés hiánya volt látható. Az ellentétes felfogások csupán alkalmasszerűen, elsősorban az oktatáspolitikával kapcsolatosan kerültek eddig felszínre (például a 2002. évi sziráci műhelyvitan vagy legutóbb az Élet és Irodalom egy cikkének vitájában).

Ügy gondoljuk, hogy a munkaerőpiac és az oktatáspolitikai vizsgálata megkívánja a közgazdasági főáramba illeszkedő elemzések kiegészítését más közgazdasági irányzatok és más tudományágak körébe tartozó vizsgálatokkal.

Figyelembe kellene venni, hogy az oktatáspolitikai gyengesége és hibái a munkaerőpiacon törnek a felszínre, társadalmi-gazdasági nehézségeket (inaktivitás, munkanélküliség, gyorsan változó bérarányok stb.) okoznak, a szűkös erőforrások pazarlásával járnak és súlyos feszültségekre, növekvő társadalmi elégedetlenségre is vezethetnek.

Ennek kockázatát és veszélyeit növeli, hogy a téves tájékoztatás következtében a közvéleményben illúziók élnek a magyar oktatás és szakképzés helyzetéről, ami a hibák kijavítását és a helyes politika végrehajtását is nehezíti.

Hivatkozások

- GALASI PÉTER–VARGA JÚLIA [2004]: Munkaerőpiac és oktatás. Kézirat.
- GEDEON PÉTER [1997]: Az átalakulás gazdaságtana és a gazdaságtan átalakulása A gazdasági rendszerek összehasonlító elméletétől a komparatív politikai gazdaságtanig. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [1995]: Kereseti egyenlőtlenségek Magyarországon. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, december.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [1997]: Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986–1996. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [1999]: Economic Transformation and the Return to Human Capital. Budapest Working Papers on the Labour Market, 6. sz. Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences and Department of Human Resources, Budapest University of Economics, Budapest.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [2002]: Economic Transformation and the Revaluation of Human Capital – Hungary 1986–1999. Megjelent: *de Grip, A.–Van Loo, J.–Mayhew, K.* (szerk.): *The Economics of Skills Obsolescence. Research in Labor Economics*, Vol. 21. JAI, Oxford, 235–273. o.
- KÉZDI GÁBOR [2002]: Two Phases of Labor Market Transition in Hungary: Inter-Sectoral Reallocation and Skill-Biased Technological Change. Budapest Working Papers on the Labour Market, 3. sz. Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences and Department of Human Resources, Budapest University of Economics, Budapest.
- KÉZDI GÁBOR [2003]: Imported Technology and Increasing Demand for Skill in Middle-Income Countries. The Case of Hungary University of Michigan, január.
- KÖRÖSI GÁBOR [2000]: A vállalatok munkaerő-kereslete, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP. 3. sz.
- KÖRÖSI GÁBOR [2002]: Labour Adjustment and Efficiency in Hungary. Budapest Working Papers on the Labour Market, 4. sz. Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences and Department of Human Resources, Budapest University of Economics, Budapest.
- OECD [2003]: Education at a Glance. OECD, Párizs.
- POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS [2001]: Tudásgyár vagy papírgyár. Új Mandátum, Budapest.
- TIMÁR JÁNOS [1996]: A munkaerő-kínálat 2010-ig. *Közgazdasági Szemle*, 7. sz.
- TIMÁR JÁNOS [1997]: A munkaerőpiac változása 1997 és 2002 között. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz.